

A GYERMEK
FOKOZATOS FEJLŐDÉSE.

NAGY MÁRTON

LEVÉLTŐ TADTÓL.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVTÁRSNÁL.
1868.

A GYERMEK FOKOZATOS FEJLŐDÉSE.

NAGY MÁRTON LEVELEZŐ TAGTÖL.

(Bemutattatott az 1867. júl. 30-kai ülésben.)

A fejlődés fogalmának fontossága. A felvilágosodás ez előtt mintegy száz évvel már annyira meghódította a kor szellemét, hogy azon időszakot a felvilágosodás korának nevezték; míg a múlt század vége felé elvesztvén hitelét, az emberiség kategóriája, névszerint Herder, által, az időtudat előterébe lépett. Most korunkra irányozva figyelmünket, azt találjuk, miszerint a fejlődés fogalma egészen különös fontossággal bír, úgy az emberi életre általában, mint különösen a nevelés és képzés terére nézve. Igaz, hogy e fogalmat ma csaknem mindenre alkalmazzák, a mit csak az ember ismer és bír; a természeti és szellemi életnek jelenségeit csak akkor hiszszük megfoghatóknak; ha azok fejlődését megismerjük, és hiszszük, miszerint minden élő lény csak akkor jut el a tökély fokára, ha az természetszerűleg kifejlődik. A virágot csak akkor tudjuk és tudhatjuk igazán becsülni, ha az egészen kifejlődött; a gyümölcsöt, ha használhatásra teljesen megérett. A szellemi életet illetőleg úgy találjuk, hogy az már többé nem szokatlan, miszerint az emberiség egész történetét, mint egy egyszerű fejlődési lefolyást, a természettől a szabadságig fogalmazni igyekezünk. Ép ily elhatározó súlyt vetünk egyes emberi életnek fejlődésére, előbb a testi, aztán és különösen a szellemire, és nem csupán az embernek fejlődésére egészben véve, hanem ugyanannak minden egyes erejének, mint az értelem, akarat, érzés, emle és képzerő fejlődésére; mi fokozatosan történik. Ez oknál fogva a fejlődés e fogalma a legbensőbb összhangzásban van az ifjúság nevelése, oktatása és képezésével.

A fejlődés egyetemes lényege. A fejlődést egy egész lefolyásnak neveztük, mely bizonyos időben történik, s határozottan megkülönböztetendő a pusztá *változástól* vagy a pusztá *lenni*-től. Nem változik s nem vesz el semmi, a mi keletkezik, hanem fejlődik. A fejlődés nem pusztá változás, hanem egy élő lénynek olyféle változása, mely által ugyanaz azzá képzetetik, a mivé lennie kell, vagy más szavakkal: egy élő lénynek fejlődése *levés*, melyet a benne rejlő eszme nyilvánossá tesz és képez. Ha növénymag földbe vettetik s elrothadása után a létezési alakoknak (létalakoknak) p. gyökök, szárak, levelek, virágok s gyümölcsöknek belőle egész sora támad: akkor e növény ugyanezen levésben s önváltozásban oly kevésé vesz el, miszerint ez által önmagát valóban és tökélyesebben éri el és állítja elő. Ép így áll meg az embernek fejlődése nem mintegy a változások egész sorában, melyek az emberre külsőerők által tolatnának fel, hanem a létezési alakok és fokok észszerűen rendezett következtéseiben, melyek az embernek igazi *Ön-jét*, annak beléoltott eszméjét nyilvánossá teszik s teljes jelenségre hozzák. Azt kell vennünk, hogy minden fejlődésnél az utolsó alak, mely a magát fejlesztő dologban eredetileg rejlő eszmének tökélyes kinyomása, kerestetik s fel is találtatik, és ez utolsó alak vagy fejlemlő fok: az eszmény. De minden más fejlődési fok is a maga nemében már kinyomása a lénynek, és az eszményalakra ezélez, keresztül is kell rajta hatolnia, hogy megjelenhessen. A fokok, melyeken egy természetszerűleg fejlődő lény keresztül hatol, oly bensőleg szövődnek egymásba, miszerint már az első fokon mint egy előérzet rejlik a többi-, különösen az utolsó iránt, és megfordítva, az utolsó fok hordja magában a többi megelőzőt, mint élő mozzanatok at annyira, hogy egy élő fejlődésben mi sem vesz el, hanem minden, mi az alsó fokokra szállítot, a magasabb létalakokba olvad, és ezekben, mint megdicsőített alakokban, folyton megvan. Ugyanerre, a szellemi életnek fejlődését, a fejlődési fokok igen fontos viszonyát illetőleg, utalt legelőször Aristoteles is lélektanában (Psychologia.) — A természeti életet a fejlődés szempontjából tekintve, — a növény- és állati élet legjelentékenyebb fokozatok — a növényélet

az alsó s az állati élet a felső fokozatok; de egyik sem áll elszigetelve egymástól, hanem az állati élet a növényéletet feltételezi s a tenyészteti rendszerében foglalja magát a növényéletet, — megfordítva a növényéletben küzdést és törekvést ismerünk az állati élet után. De épen így foglalja magában a szellemi életben a felső fejlődési fok az alsót, mintegy szükségképi mozzanatot, hasonlóul az alsó fokhoz, mely a magasabb után mint szükségképi végrehajtás után törekszik, és ezen igazság ép úgy érvényes az egész emberiség és egy egész nép, mint egy egyes embernek életére. A jelenkor az ő normalis létezésére szükségeli a régiséget mint annak előfokát, és azt mint életmozzanatot folyvást pártolnia is kell, ha nem akar mintegy a léghen lebegni és szilárd alapot nélkülözni. Ép úgy szükségeli az egyes emberi életben a férfikor az ifjúkort föltételei, és fölemésztetik az eredményektől, melyeket az ember ifjúkorában munkával keresett és kipuhalt. De megfordítva, a régiség is csak a kereszténységben találja betelését valamint, az egyes embernek ifjú évei a férfi korban.

A fejlődési erők. Ha valamely dolognak természetszerű fejlődésében semmi idegenszerű elő nem jön, hanem inkább csak annak eredeti lényege jelenik meg, mely csirában burkolva rejlott, akkor más részről mégsem lehetséges semmi fejlődés, ha csak a dolog egyetemes erő által nem indítatik, s mozgásba nem hozatik. Ez épen úgy érvényes a természeti, mint a szellemi fejlődésre. Teljes alapossággal mondhatni ugyan, miszerint a magban a növény egész valója már befoglalva rejlik; de hogy e lény előjölessen és a neki megfelelő alakot megnyerje, a mának a természeti élet egyetemes erejétől, különösen a világosság és melegségtől, levegő és nedvességtől kell indíttatnia. És a természeti élet ez egyetemes erejének a növényekre egy meghatározott mértékben is kell hatni, ha azt elnyomorodni, vagy csak tengeni hagyni nem akarjuk.

De az emberi lélek szellemi fejlődése is csak az által lehetséges, ha az egyetemes szellemi elemek igazi alakban és igazi mértékben ugyanarra alkalmaztatnak, annak tulajdonává tételnek. Gyermek fejlődése a családban a szeretet eleme által eszközöltetik, melyet

tapasztal, az egész szellemi lég által, melyben él, s melyben p. beszélni tanul, játék és egyéb elemi foglalkozások által is, melyek erejét igénybe vehetik. De a gyermek fejlődése iskolában különösen az oktatási eszközök által eszközöltetik, és ez csak akkor szabályszerű és teljes, ha a tanuló minden szellemi elemében, melyek az ember öntudatára szükségeltetnek, részesül, még pedig igazi alakban és igazi mértékben. A pusztá tanulás még nem szül egészséges fejlődést, hanem minden csak attól függ, mit, mennyit és miképen tanulunk. A külső képzetek állagi mag és lélek nélkül mindenetre megtanulhatók, habár sokáig nem tarthatók is meg, de igazi szellemfejlődést nem eszközölhetnek; mivel a szellem csak szellemesen fejlődhetik, s az ifjú szellem is csak oly elemeken fejlődik igazán haszonvehetőleg, melyekben saját örök világossága reá mintegy tárgyilag sugárzik. A legszebb, legjobb és legigazabb, mit az emberi szellem valaha föltalált, az ifjú szellem fejlődésére, csupán kezdetben jó. De a legjobbat is igazi mérték és igazi alakban kell neki nyújtanunk. Az ember soha sem tanulhat eleget; fogékonysága határnélküli, és minél több nyelvet, művészetet és tudományt tanul igazán jól, annál fölségesebben fejleszti belső szellemi lényegét; de igazán kell tanulnia, azaz: neki a megtanultat egészen sajátjává tennie, vagyis, mint mondani szoktuk, vérré változtatnia, mintha egy tag volna szellemi testével, és hogy abból hasznót is képes hajtani. Ha a megtanult nem pusztán tiszta tudás, hanem erőteljes tevőssé is vált, akkor igazán meg van tanulva, akkor a szellemi élet fája is egy új ágat fejtett ki magából. Ezzelfogva a gyermeknek igazán kell hogy magát kifejtsen, nehogy csupán megtartója legyen a betanult ismereteknek; a tanár csak annyit közöljön vele, a mennyit logikózelebb gyakorlatilag is feldolgozni képes, és csak azután olyatén formában, hogy azon szemléletekből, melyek az eddigi képzése által előtte már ismereteseek, kiindulva, egy ovakodó behozás (Inductio) által a belsőhez térjen. A megemésztetlen szellemi fejlődésre is méreg, megakadályozza és elsilányítja azt, igen is az egész szét szét dűlhatja.

Szabad legyen itt mindazáltal arra figyelmetessé lennünk, miszerint a megértésnek különféle fokai vannak; p. a

vallásos igazságot a gyermek, az ifjú és a férfiú egyenlő állagi tartalom mellett mindig másképp, azaz: teljesebben, mélyebben és összefüggőbben fogja fel; de azért igazságtalanság lenne a gyermeknek valamit csupán azon okból nem adni, mivel még nem képes azt úgy megérteni, mint az ifjú vagy férfiú; mert a magot előbb a földbe kell vetni, és csak azután fejlődhetik teljes életre.

A tanítvány fejlődésével legbensőbben összefügg a tantárgyak fejlődése. Az apai házban nyert természettárgyak az egyes lénynak az egyetemeshez egymásra következő fölemelése által mindig világítóbban tűnnek fel, mint másrészt a tanítvány természetszerű fejlődésének fölemelése által lehetnek megfoghatóbbakká. Az utat és módot, mely által a tudományok az emberiség történetében kifejlődnek, szabály szerint legcélszerűbb az egyes ember fejlődésére megtermékenyíteni.

Fejlődési korszak általában. A csirának első élesztésétől, az emberi szervezetet illetőleg, a test feloszlásáig az ember ez életben természetes szükségességgel küzdve megyen át az átváltozások egész során, s ugyanazokkal teremti elő lassanként kétszeres természetrendeltetését emelkedőleg vagy csökkenőleg. Az ember mint egyes lény elválik az anya életétől, s azzá fejlődik fokenként kora által egész a szerves bevégezésig, mely típusa eszméjének megfelel; az emelkedő fejlődés ezzel bevégeződik, s hosszabb időig tart az anyagnak, melyből az alak készül, folytonos változásában, a fentartást feloszlással egyensúlyozza, míg a férfikor lassanként átme-gyen az öszkorba; a belső föltételek a szervezet fenntartására nézve mindinkább pusztulnak, míg végre az érzéki élet eloszlásukkal együtt elalszik. De az élet fejlődése tovább tart fenn egy különös alakulást, minthogy az egyes lény a fajnak teherhordójaképp egyszersmind hatékonyságba lép. Az egyes lénynak mindazáltal csak akkor és addig kell nemi fentartásának céljait betölteni, a míg saját léte tökélyes kifejléséhez jutott, s folytonos fentartása a nemi feladatnak végrehajtása által nem zavartatik meg, és így a nemi élet időszaka természetszerűleg együvé esik egyéni élete legmagasb tökélyének időszakával. A természet mindazáltal oly becsot tu-

lajdonít a faj fentartásának, miszerint az emberi élet azon korszaka, melyben a nemi szervek lassanként működésbe lépnek, a természeti jelenség, szellemi munkásság és szellemi tartalom lényeges megváltoztatásának egykorú átalakulásával lép be. Az emelkedő fejlődésnek ideje közt nemi működés nélkül és nemi közönnyel, a gyermekkor és az idő közt, melyben az ember mint bevégezett férfi vagy női szervezet egyéni élet mellett a nemi élethez is tartozik, átmeneti idő fekszik, melynek jelleme egyrészt a szervezetnek még folyvást tartó fejlődésében egész teljes érettségoig áll, míg másrészt a nemi működés és nemi ösztön föllépése és az egyénnek magát elváltoztatandó állása által az emberiségnek sajátos bélyegét tartja meg.

A mennyiben mindazáltal a természeti átalakulás lassanként előhalad, és a tenyésztést föltételező tevékenységnek szabályszerű beállásával a szervezet teljes érettsége, s ezzel a nemi érettség még nem jött meg, annyiban a gyermek és férfikor közti átmeneti időszakban, tehát magában az ifjúkorban, korábbi és későbbi időszak megkülönböztethető.

Minthogy az ifjúkor és a nemi fejlődés, illetőleg a mohozás (pubertas) idejére nézve közönségesen semmi szilárd fogalmakat fel nem állítanak, azért inog még a gyermekkor, mohozási fejlődés és ifjúkor közt felállított határookban is. Az átmeneti korszak egészben véve természetnél fogva egészen elszigetelve van, legalább egyrésztől, ennél fogva a gyermekkorral össze nem tévesztendő. A gyermekkor megszűnik, s a fejlődés korszaka kezdődik az átváltozás kezdetével, melyben a gyermek ifjúvá vagy hajadonná alakul, megszűnik egy alaposan meg nem határozható időpontban, melyben ifjú és hajadon teljesen nemiérettek levének és szervezetök teljes kiképzését elérték.

Ez átmeneti időnek kezdete, tartása és vége tapasztalatunknál fogva különbözik éghajlat, származás, életmód és egyéniség szerint; hazánkban kezdete az átmeneti időnek a női nemnél általán véve 14 v. 15- vége 18 — 20, férfinemnél kezdete 16- vége 20—22 éves életkor határozható; kivétel itt is, mint mindenben van.

Csaknem mindegy, az ember akár az egész időszakot

mint ifjúkort érti, akár pedig az átmeneti időnek kezdetét, melyben a nemiszervek működővé levésével a gyermeknek ifjúvá vagy hajadonná alakulása kezdődik, elkülöníti; és a *fejlődési korszakot* szoros értelemben, önmagáért jellemzi, míg aztán az időt a nemi működés szabályai szerint a férfi és női szervezetnek a teljes kifejlődéseig, mint tulajdonképi ifjúkort képezi.

Mi a fejlődési korszakot feladatunk szerint szoros értelemben vesszük, e mellett azonban, kivált a szellemi téren, a tulajdonképi ifjúkor tekintetbe vételét nem mellőzhetjük, minthogy mind két életszaknak természetes elszigetelése meg nem áll.

Közeledjünk célunk felé. Előbb taglalandjuk a különböző nemi működések fejlődésében a leglényegesbet, s csak azután elmélkedendünk az anyagi és szellemi egyéniség egyidei átalakulásáról. Ha az életkorszak egyetemes ember-tani jellemét természeti igazsággal rajzoljuk, s egyszersmind a sokféle kimeneti pontot úgy a testi rombolásokat, mint az értelmi és erkölcsi tévedéseket illetőleg, melyekre e sajátos korszak már magában és még inkább a mi társas helyzetünk befolyásai alatt termékeny földet képez, tövére állítjuk; akkor az egyetemes egészségápolás és nevelészet eszközei fölött, hogy az ifjú és hajadon fejlődése körül a természet, erkölcsi törvény és gyakorlati életrendeltetés igényeihez képest örködjünk és azt szabályozzuk, észrevételeinket azal mi is megalapítottuk.

Egy évig a csecsemő mind magasság, mind súlyra nézve észrevehetőleg nő; később a növekedés csekélyebb. A testdekeket illetőleg, a fej nagysága aránylag folyvást apad, míg a többi rész folyton növekedőben van. — Az élet kiválóan mindig erősbül, s a halandóság évenként kevesbül. (Dr. A. Combe. Grundsätze der Psychologie. Übersetzt von Dr. Reichmeister. Leipzig 1837. És Burdach k. fr. Anthropologie für das Gebildete Publicum. 1837. című munkák szerint elvesz az első két évben negyed v. ötöd része a kisdeteknek.) Erősb működések és a rekeszizom (Zwerchfell) nagyobb apadása mellett a lélekzés mélyebbé és a tiszta levegő szüksége fontosabbá válik; a tüdő e mellett pirosabb lesz és tágasabb

tért nyer. A vér világosbul és bővebbül a rostokban, a szív más szervek irányában nem nagyobbodik, sőt aránylag kisebb lesz, de erősen működik s egy perc alatt csak nyolczvan és néhányat ver. A meleg növekedése szűnik, míg a hideg kevésbé árt. Az izmok naponként erősülnek. És így tovább a test egyre nő és szilárdul, míg csak a megállapodás határához nem jut.

Az állati életet illetőleg a vér a fej felé tolul s a vértolulás könnyen túlságossá válik. Az agy belsejébe kevesebb vért fogad be, de annál jobban fejlődik. E kornak vége felé az agy- valamint a gerinczvelő is közeledik növekedésének határához, s a test részeinek maradé anyagaéhoz. Az izmok szilárdulnak, a megcsontosodás fokonyként halad s a csontvelő mindinkább képződik. A koponyacsontok lassanként egymásba nyúlódnak. Az arez az áll erősödése és az áll üregének nagyobbodása által szélesbül és különösen a fogak megindulása által hosszabbul; az orr nagyobbodik és maradé alakot nyer, s minthogy az arezkifejezés ekként jobban egyénisül, ugyanazért az arezizmok gyors működése mellett több elevenséget nyer. Ekként növekedik különösen a mozgási erő s az akarat növekedé befolyása mellett szintűgy mint az egész test nyulékonytsága és hajlékonytsága mellett lép elő a szünteleni mozgás.

Erre vonatkozólag földolog itt az, hogy a test kifejlése előtt az egészség rovására ne kövessünk el gyermeknél hibát. A melegágyi növények hajtának, mielőtt jó földről gondoskodva volt, hogy el ne hervadjanak. *Rousseau*, ezt illetőleg igen szép észrevételt tesz. Megjegyzé ő, miszerint legelső az, hogy a testi erő kifejlődjék, hogy a lelki erőn uralkodhassék. A folytonos testi gyakorlás teszi azt ép és erőssé, hogy a gyermek okos és értelmes legyen. Nem ok nélkül karoltatik fel több helyütt az ifjúság testi nevelése s *Juvenalis* elve, mely szerint ép testben lakhatik csak ép lélek, értéke szerint méltányoltatik.

Gondos felügyelet mellett a gyermek az életben különösen erő és szilárdságban nyer; azért e korban biztosabb is mint különben. E korban — 8 — 16 évig száz gyermek közül évenként csak egy hal meg; a halandóság alább száll, s e kor vége felé minimumját éri el.

A test további fejlődése fokonyként halad, mit eléggé tapasztalandunk azokból, miket a lélek fejlődéséből ide följegyezni alkalmunk lehetett.

A csecsemő midőn születik, sirás által adja lételének jelét. Minden kívánságát érhetlen hangon, türelmetlenségét sirás és kiáltás által jelenti, sőt még testi szenvedéseit is ez által adja tudunkra. A figyelmes anya mindezt könnyen megkülönbözteti. A csecsemő többre nem képes. Többre csak időnként képesítettik. A sirás, mint mondók, az első jelenés mint okozat, még pedig nem tudásból származott okozat. Ezt követi a nevetés, mely *Aristoteles* szerint születés után csak negyven napra jelentkezik, s mely az élet *oeconomia*jához tartozik üdvös hatása miatt. Nevetéssel párosul a hallás, midőn a szelid hangok már annyira hatnak a csecsemőre, hogy egyszerű dal vagy ének megnyugtatta és elaltatta őt.

Észrevezés. Ezután jut lassanként az észrevezésre, mint a megismerés kezdőpontjára, midőn mások létezésének tudata benne ébredezni kezd, s ezt saját létezésétől megkülönbözteti, és így önegyediségét, ellentétben a külvilággal, tanulja észrevenni. Kezd figyelmezní, tekintetét bizonyos tárgyra szegezni s azt mozgásai szerint kíséri; ekként csakhamar érdeket tanúsít a változatos, gyors mozgások, mint az életnek kifejezése, és az érzéki benyomások egymásutáni következményei iránt. A hangokra csak harmadik vagy negyedik, né melyek szerint pedig már a második hóban figyelmező. Ezután több érzéki tevékenységet egyesít a tárgyak megismerésének tanulására. Innét van, hogy minden tárgyat, a mit lát vagy megfoghat, szájába tesz. Majd a hangos tárgyak után, melyek fülébe hatnak, nézgel, míg később saját tagjait, különösen lábait veszi szemügyre. Ekként válnak lelkében a behatások maradóvá; az elébb látott tárgyakat megismeri, s megemlékszik azok megpillantásánál az érzésekről, melyek az előtt benne előidézttettek, mint p. az emlőt megismerni tanulja; később oly tárgyak után vágyakozik, melyeket nem lát, mint p. tagmozgásai és arczvonásai után észreveszi az ember, hogy álmában az emlőt keresi, szájmozgása után ítélve szopásról álmodik. Már a keresztény regényes hiedelem azt tartá, hogy ha álmában mosolyog a kisedő, angyalak játsszanak vele,

hihetőleg a képzelem játéka okozza ezt. A tárgyak megismerése után kezdődik a tágash és ideiglenes viszonyok fölötti ítélése, de csak tökéletlenül; ő feje és szemével kíséri a mozgó tárgyat, de távolságát és nagyságát számba nem veszi; ő azután vágyik, a mi birtokán kívül van, s azt szájába tenni törekszik, mit a tárgy nagysága miatt lehetetlen tennie. Ezután tapasztalásokat tesz; midőn két érzéki jelenet egyszerre gyakrabban vagy közvetlenül bekövetkezik, ekkor az egyik észrehevésénél a másikat is föltételezi, okszerű összehangzást tesz tehát fel; ekként tanulja a szükséges előkészületeket melléhez szorítani, ismerni, s szomszja mellett azonnal megnyugszik, mihelyi azokat meglátja; nyomára jó kiáltásainak hatásaira, azután tüzetesen kiált mindennek megnyerése végett. Ha az anya emlőjét megpillantotta, vagy megízlelte, akkor ő mindent ízlelni akar a mi neki tetszik; ő a helyet, a honnét neki anyja valamit hoz, megjegyzi; ezt teszi másral is. Ez úton fejlődik ki lassanként benső öntevékenység a külvilágali közlekedésben.

A *kedély gerjedősége*. Szükségleteinek kielégítése és kíválmmainak teljesítése nála kezdetben csak megnyugtatót, később kedvtelést, végre kedélyének kezdő munkásságánál örömet eszközöl. Második hóban, mint mondók, kedves érzéki foglalkozásánál kezd mosolyogni, negyedikben nevetni és kiáltani; különösen ellentézetek (contrastok) fölött, miket a jelenetek hirtelen változása idéz elő benne, p. midőn előtte valaki elbúvik, és ismét hirtelen előbukkan. Örömet felváltja a szomorúság és harag, s ekként egyesül a harmadik hóban lármával a sírásnak tulajdonával, az arcz félrehúzása és könyek hullatásával. Ha a csecsemő kíválmmainra mit sem vihet ki, indulatba jó, még pedig először is keletlenbe, szükség vagy alkalmatlan behatás által. Ezután indulatosan hányja veti magát, ájultozást színel, kiált és vergődik, p. midőn mossák, lármája inkább harag, mint panaszhanghoz hasonlít. Csak lassanként lohad le haragja világosabb ábrázolatok megismerése és azokrai jutása által s türelmesebb leszen szerzett tapasztalatainál fogva; mivel az idő és tér szükséges korlátait tanulta ismerni. Ötödik hónapban érzékeinek foglalkozása s jelenségek különfélesége tekintetéből ábrázolások után vágyik, s unalomból kiabál. A

mit szeret, mivel rászoktatták- mindenkép érvényesíteni törekszik. Születés után a csecsemőben a *mozgótehetség* még gyenge, különösen pedig hiányzik benne az *akaraterő*. Első mozgásai ezélnélküli ellenműködések az érzésekre; azért kiáltozik is minden kedvetlenségnél, kinyújtózik, majd összehúzódik, és tipeg-tapog örömben s kíválmmainál. Hangja előbb, mint mondók, öntudatlan kifejezése volt a fájdalomnak, ezután örömmel, mi majdan a kíválmság teljesülésére használtatott fel; ekként kezd a csecsemő ötödik hónap eltelté után magára figyelni és játszani: gyógygyöge a beszédnek képzelgő előjátékává lesz. Míg azonban felső tagjait bizonyos célra használni tanulja, addig az alsókat czél nélkül mozgatja.

A *rokonszenv hatalma*. Ifyféle kifejlések után korán nyilvánul *rokonszenv hatalma* is. A csecsemő jobban érzi magát ember közelében, nem akar egyedül lenni, karon kíván hordoztatni, vagy legalább fekhelyén óhajt valakit körötte látni. Ekként az emberi hangkellemesen hangzik előtte, általa enyhül és örvend; egyszersmind tetszését mutatja az emberi ábrázat iránt, szemébe néz és örömet látja mozgásait. Megkülönbözteti az egyéneket is, jobban szereti azokat, kik vele játszanak, s neki valami érzéki foglalatosságot szereznek, mint saját ápolóit. Örömet érez a vigadókkal, szomorúságot a szomorúkkal stb. Rokonszenv által kezd érteni a tagjátartásokat, arczkifejezést s általános lelki helyzet szerint a hangot, mely általok kinyomatik, s benne örömet vagy ijedséget idéz elő. Lassanként tanulja a jeleknek, nevezetesen a szavaknak határozott jelentőségét. Tanulja előbb a főneveket, később az igéket és mellékneveket; egyéb szavak, valamint az összefüggő beszéd is még érthetlen előtte. A gyermek érti atyja, anyja és dajkájának szavát, mielőtt beszélni tudna. Néha azt hiszik, hogy míg a gyermek érthetően nem beszél, beszélő tehetsége is még mindig szunnyad, de ez nem áll. Hogy mikép művelődik ez a gyermekben, azt volta képen nem tudjuk, de hogy művelődik, azt tapasztaljuk. Tapasztaljuk miszerint a gyermek, ki azon korban, midőn beszélni kezd, más környezetbe jut, nem az új környezet nyelvét, hanem az előbbi, különösen az előbbi dajkája nyelvét beszéli; még a szójárást és

hangejtést is illetőleg. És így úgyszólván már gondolatában beszélt, szót és kisded mondatokat képzett magában, mielőtt érthetően csak szót szólhatott volna is. Ép ez ok- és az első benyomások miatt, melyek a gyermekben mások beszéde által nyomtatnak, mélyek és maradók, mit jól meg kell gondolnunk, fölöttébb figyelniünk és óvakodnunk, nehogy a dajka, ki sokszor távozik az anya környezetéből, a gyermekre káros befolyást gyakoroljon beszéde vagy tettei által. Itt a szomorú tapasztalás igen leverő meggyőződésre kényszeríti a szem és a fültanukat napjainkban.

Ezt mellesleg említve, nézzünk a kisded önkéntes mozgásaira, melyeket utánozva tesz, törekszik magát érthetővé tenni s másokra hatni: miután erre egy ideig tagmozgatását használta, nyolcz hó után már a beszélőnek szájára figyelmesen néz, s megkísérli az egyes szók kimondását. Itt is kell hogy figyelmet fordítsunk kisdedeinkre; mert a: „*Quo semel est imbuta recens servabit odorem testa diu*“ ha valahol, itt egészen találja igazolását. Azaz: a szók helyes kiejtésére korán szoktassuk kisdedeinket.

E korban ébred fel benne a közlekedés által a *jog és törvényről* sejtés. Már többé nem akar látni más gyermeket anyja emlőjén; észreveszi, vajjon kíváncsiainak elég tétetik-e mindenütt, ez esetben parancsoló kezd lenni s bosszankodik, ha önkényének ellenszegülést tapasztal; de a következetes bánásnál megismeri, hogy jót akarnak neki, s magát az elébe adott parancsnak aláveti, s ez által a szabadság magva — mert ez a természeté — benne föléled.

A későbbi s tulajdonképi *gyermekkor* háromféle mozgás beálltával kezdődik, melyekben a haladó önmunkásság jelentkezik t. i. *rágás, járás, és beszélés.*

A *gyermekkor* — *állati élet* — *beszélő tehetség fejlődése.* Említők már, miszerint a rekeszizom nagyobb apadása mellett a lélegzés mélyebbé, a tiszta levegő szüksége fontosabbá válik. Most azt adjuk hozzá, miszerint a lélekzés tökéletesedésével a gége izmai tevékenyebbé lesznek, a nyelv a szájüregnek nagyobbodása által szabadabb tért, szopás és rágás által ügyességet, a nyelvcsont megcsontosulása által szilárdabb támpontot nyer; fogak által pedig az állkapcsok egy-

mástól távolabb esnek, az arcz és ajak feszültebbé lesznek. Ekként készítetik el a gyermek a beszédre, szabad mozgás által a hang módosítására, értelmes, határozott alkatrészekre felosztható hangok képzésére. De a határozott képzetekre juthatás a fő föltét, midőn nem csupán általános alanyi érzés talál helyet, hanem az *én* különbözteti meg egymástól a tárgyakat, és midőn az utolsó tárgyak képzése egyesítettik a határozott hangzók képzetével. És a beszéd a szellemi képző ösztön által, mely a belsőt külsőképen óhajtja valósítani, előidéztetik; az értelem ösztönzése által, mielőtt még működéseinek, és ezek okainak tudatára jutna, minden meggondolás nélküli szabályszerűleg nyilatkozik. Ehez járul a rokonszenv, a saját szellemi természetnek ráismerése másokra, s a társalkodás utáni vágy, mely részint utánczás, részint másokrai hatás megkísérlésére rendeltetett. A képzet, mely érzéki jelenés által gerjesztetett, hasonlóképp érzéki alakban is akar megjelenni, és így a nyelv gyermekben a külsőnek viszhangja a belsőből, mely az érzéki és szellemi világ egysége és ellentéte által lett, a mivé lennie kellett. A gyermek előbb egyes, legtöbbször egyes tagú szókat, még pedig kezdetben minden távolabbi ezél nélkül, csupán beszédkedvűből mond; csak később használja azt kíváncsiágának kifejezéséül, s ekkor egyes szók az egész mondatok helyét foglalják el. Majdan következnek az érzéki tárgyak (főnevek alanyesetben) megjelölései, azután az érzéki cselekedetekéi (igék határozatlan módban). Hangképzés legtöbbször ajkakon kezdődik e betűkkel: b, p, m, v; azután a nyelv végére nyomul, mint e betűknél: d, t, l, n; fogakra: f, s, c, betűkkel, s csak később veszik igénybe a szájüreg hátsó részét, g, k, ch, r betűknél; nyílt szájjal mondatnak ki közönségesen a, á, e betűk; majd félig nyílt szájjal o, u, i betűk. Egyes szókról jö a mondatokra, miként a képzeletekről a gondolatokra; ezek kezdetben még csak egyszerűk, egy főnév és egy határozatlan módú ige vagy melléknévből állók; később több tagot foglalnak össze, minthogy két időt vagy két főnevet egymásra következőre hajtogat, és a viszonyító módok, melléknévek és ragok által fejeztetnek ki. Az anyatermészet fokozatosan így készíti elő a csecsemőt, s a harmadik évben már beszélni kezd és ekkor már egész gondolatot állít elő.

Ez évtől kezdve a gyermek lelke naponként jobban fejlődik, mit beszédtehetsége igazol leginkább. Legelső fejlesztője az anya, ez adja meg a gyermeknek a lelki fejlődési irányt hat éves koráig, és ez irányzásnak eldöntő hatása van az egész életre. Hol okos anya örködik a gyermek fölött, ott nem válik már kis korában Aszalayként oly előcsabossá a kis úrfi, miszerint, mint *Weber* mondja, akaratlanul emlékeztetik a jobb kedélyű embert is Herodesre; nem könnyen fogják ott mondani a fiúnak, hogy előbb megtanulá tintorgatni mintsem jól kifűjni orrát; nem hogy édes atyja lakodalmában is részt vőn már. (*Aszalay* II. kötet 181 — 182 lap). Gondolatot kötszók és névmások segítsége mellett csak negyedik és ötödik éves korában képez. Ekként lép a gyermek szellemi viszonyba az emberrel, magát azzal azonosítólag. Míg ő egy ideig maga teremti néhány szót, hamar fölveszi a neki adott alakot, környezetének, mint főleg mondók, nyelvjáráshoz alkalmazkodik s anyanyelvet nyer. De a nyelv a szabadság csírájából kelyén ki, tágasb szabadságba vezeti a gyermeket, és ő annak megértésével értelmes is lesz. Ezután érzékfölötti képzeletok lépnek fel a jog és jogtalanságról, a jó és rosszról, s kifogyhatlan kérdésekben jelentkezik az értelem munkás ösztöne; minden tartózkodás nélkül csevegve, egész lelkébe hagy pillantani; csak lassanként tanulja azt megfontolni, mit és mikép kelljen szólania.

Ekként jut tehát oda, hogy rágásban az anyagot, menésbe a tért, beszédben a képzetet meghódítsa; rágás és menésben szabaddá lesz a kül, beszéd által a belvilágban és a fajhozi viszonylásban. Az anya készíté el őt e haladásra; emésztő-erőt az anya tej által, mozgóerőt az anya karjain, s lélekerőt az anyától szerzett érzéki benyomások által nyert. De maga a haladás önerejének és ennek megfelelő ösztönnel nyilvánítása. Egy új időszak áll be rágás által az anyagi életre, menés által az akaratra, beszéd által a gondolkodásra nézve. De mind e három irány egymásba nyúlik, a mennyire egyik a másikéért, s egyik a másik által létesített; mindennek közös alapja pedig az önállóság utáni törekvés, fejlődés és haladó egyéniség által. Az élenkülő lélektevékenység mellett a gyermek nappal mindig kevesebbet alszik, vég-

tére pedig épen nem. A gyermek ismerete az érzékire van irányozva, megelőzi ezt az észrevetés és emlékezet, s körülbelül öt éves korában képzelme is tevékenyebbé lesz annyira, hogy már az elbeszélések iránt is föllelevenül érdeke. Figyelme kitartóbbá lesz, s nem egyedül a tárgyakra, hanem a viszonyokra is irányul, és így az észlelő szellem is kifejlődik. A benyomások maradóbakká lesznek és az emlékezet beszéd által támogatatik; ez oka, miszerint e korból némely visszaemlékezések, élethosszant megmaradnak, habár az egészet véve arról könnyen megelégedezik is a gyermek. Erre vonatkozólag állításunkat mindenki öntapasztalása után igazolhatja. Míg az értelem az érzékiekkel foglalkozik, öntudatlanul követi a szellemi munkásságnak törvényeit, s aránylag inkább irányoztatik az érzéki változatosság összhangzásának megismerésére, mintsem az egyenlőnek látszó megkülönböztetésére: így használja fel a gyermek a tulajdonnevet a köznévi helyett, minthogy általános hasonlatosság szerint teremti a fogalmat; csupa fölületességből lesz élces s elfogulatlanságánál fogva őszinte, mivel ítélete szerint engedi magát általános hasonlóságok által vezetetni. A nyelv értelmes tanulásában leghatásosabban mutatkozik az értelem. Céllozhatni ugyan egy szó kiejtésénél valami tárgyra (midőn főnevet akar mondani.) Vehetni valami eselekvést is észre, (midőn igét akar kifejezni.) vagy tárgynak viszonyát önmagához, vagy érzésünkre vonatkozólag tagmozgatás által kifejezhetni (midőn ismét melléknevet akar mondani): mindazáltal a gyermek legkevesebbet tanul ily tűzetes oktatás által ismerni, igen ő ezt egészen nélkülözheti, és önmagától találja ki mindenkorra a legtöbb szónak értelmét, nevezetesen olyakét, melyeknek jelentősége nem érzékileg állíthatatik elé, hanem csak más szók által magyaráztathatik, minthogy azok általános fogalmat fejeznek ki. Az ige felfogásánál meg kell különböztetni az elváltozást magától a tárgytól, melyen az történik, valamint mellékneveknél a tulajdonságot az állagtól (substantia), tehát egyiket a másiktól elvonni, elkülönözni; a szavak hajlításánál pedig egybe kell vetni a viszonyokat és ezek megjelölései fölött az ítéleteket. Az ébredő értelem magának teremte nyelvet: az önalkotta

nyelvben találja önképmását, s azért sajátítja el magának oly könnyen. Ez meglevén, a képzet határozottabb és tisztább, a lélek az érzéktől függetlenebb s körében hatalmasabb lesz, mivel ez a szókkal, mint gondolkodás elemeivel tanul szabadon rendelkezni.

Az érzés fejlődése. A gyermek az érzésnek fogékonyságát főleg mutatja, mely szűk korlátra van ugyan szorítva, de azért képzékenysége ez az alapja. Örövendni épen oly könnyű mint szomorkodni, és az ellenkező indulatok egymásra következnek sokszor sebes változással. Fölébred az érzés a szép iránt, a mennyire azt felfogni könnyű, és a mennyire az érzést illető oldala a szellemi jelentőség fölött túlsúlylyal bír; s vele még az érzéki vágyás is kapcsolatban van, és a gyermek mindent, mi neki tetszik, birni is akar. Az önzés benne még túlnyomó, mivel az *én*-nek egyediségében magát előbb kell kiképezni, s az erőnek bizonyos fok árá jutni, mielőtt az (*én*) rokonérzés és alárendeltségre képesítettik. Azért mutat a gyermek bizonyos kedélytelenséget, mutat p. az állatok iránt keménységet, szülei vagy véreinek elvesztén egykedvű marad, és épen ez által fegyvereztetik fel a mélyebb fájdalom ellen, melyet különben el nem viselhetne. Ezért nem hajlandó kezdetben idegen jogokat elismerni, mindent magának szeret tulajdonítani és saját akaratának érvényt szerezni. De egy magasabb szabadság csírája rejlik benne és a viszonyok akként rendezvők, hogy az magát kifejlesztheti. Mivel az erkölcsi parancs reá nézve szülők által tétetik érzékítőleg elsővé: az anyának jótételei ébresztik benne a szeretetet, s ez által a gyöngédséget; az atyának komolysága és az apai hatalom tiszteletet önt belé, s ez által őt engedelmesre vezérli. Ekként lépnek elő az erkölcsiségnél első vonásai a szülők iránti viszonyba. A gyermek abból ad, a mit sajátjának tart, örövend saját önmeggyőzésén, s megvárja, mivel örömet és hálát kíván érte látni, a dícséretet s elismerést, s jól esik neki a jótét első öröme, habár még csak érzéki alakban. Hogy a szeretetet el ne játssza, s a büntetést elkerülje, aláveti magát a parancsnak, melynek áthágása után küzdés támad benne ama szorongatás miatt, hogy bűnvallása miatt lelkiismeretét megszabadítsa, és ama félelem miatt,

hogy szüleit megharagítja. A büntetés, mint az igazság gyakorlása jótékonyan hat reá; mivel a fájdalom itt is fölkelte a magasabb erőt; de ez csak akkor hat, ha az komolyan, szenvedély nélkül hajtatik végre, és a szigorú igazságszeretet által enyhítve jelenik meg; mivel a gyermek, sejtéstől ösztönözve, korán képez igényt a méltányosságra és becsületérzésnek kiemeléseire is. Az erkölcsi csírának második ápolója a rokonszenven nyugvó társalgás; a gyermek tetszeni és szeretettni kíván. A bizodalmatlanság szülte féltékenység más gyermekekkel a társalkodás hiánya miatt gyözetik le, és miután a gyönyörködő játék egyiknek daczoskodása által megzavartatott, az erősb vagy okosabbnak jogát kezdi megismerni s annak engedni. Ekként a gyermek oda vezetetik, hogy magát élte folytán a törvénynek alávetse. Egyézersmind fölébred benne az érzéki világnak sejtése, mely képzelmet érzéki alakba burkolja; azért minden elbeszélés közt legörömetesebb hallgatja a meséket, örömet ismételteti azokat s képzelmével híven kíséri, szereti és hiszi a csodálatosakat s könnyen kísérteti félelembe ejtetik.

Munkássági ösztön. Az önmagát fejlesztő erő *munkássági ösztön* által nyilvánul, mely öntudatlanul és szabad akarat nélkül ösztönszerűleg jelenik meg. A gyermeket szüntelen mozgása jellemzi; a folytonos szökdecslés és ugrálás eléggé szemléltetővé teszi, mennyire örövend, ha csak kissé is túlléphet a korláton. Ő szüntelen izeg mozog, folyvást bibelődik valamivel, hogy munkájának hatását láthassák, ő szeret láttatni; néha pajkosságra, nem ritkán kárörömrre és rombolóvágyra fajul, a mennyire a mellett az önerőérzés előtérbe lép. Szűk körében vállalkozó szellemet tanusít, más részről pedig utánzó ösztön által határozottatik. Ő tudni vágyó, hogy értelmét megnyugtassa, s mellette képzelmet is foglalkodtatni akarja, s könnyen arra jő, hogy ötleteit és leleményeit mint tényeket előszámolja. Sajátlagos foglalatossága a játék, tetszőleg észszerűtlen ösztön, melyben az önkényű tevékenység fejlődik ki, és érzéki öröm, melybe szellemi viszony burkolódik. Külső kényszer által nem izgatva, a jólét túlmegy a valóságban; mivel a képzelem a meglevő tárgy alatt más valamit gondol, vagy más viszonyokban álmódja

magát. Ekként játék közt a kedély igen fölélenkül, a találós szellem fölébred, az erő gyakorlatba hozatik és annak tudatára jut. Először a gyermek akármi tárgygyal, azután gyermekkel játszik, és ha ő előbb ezeket kiválasztani és meghatározni akarja, akkor jó lassanként a tulajdonképi társas közlekedésbe; előbb viszonyokat kelt, később eseményeket, és művészeti képző ösztön által határozottan játszva kísérli meg a festésetet, építést, faragást s több effélet.

Nemi sajáttság. Valamint a későbbi gyermekkorban az egyediség határozottabb vonásokat nyer, mint a csecsemőkorban voltak; ép úgy fejlődik a nemi sajáttság is. A férfi-gyermek nagyobb, és e különséget legészrevehetőbben mutatják azon részek, melyeken a mozgatóerő inkább valósul, így p. fön az arcz, különösen az áll, és derékon a tagok, különösen a kéz és láb; így az izomállag (musculosa substantia) is tömöttebb s bőre szilárdabb. Aránylag férfigyermekben az önállóság, leányban a rokonszeny erősebb. Amaz inkább saját útján szeret járni, emez fogékonyabb és hajlékonyabb, elmésebb és gondolkozóbb, könnyebb felfogású, nagyobb rokonszenyénél fogva, valamint a közlés szükségé miatt is korábban tanul beszélni s beszédje több kifejezést nyer; amaz egyenes uton kívánja végrehajtani akaratát, s ezzel az anyát indítja meg; emez ügyesebb, finomabb, tetszőleges engedékenysége mellett meg tudja nyerni a mit kíván, és evvel inkább megindítja az atyát. Amaz kedveli a lármázó, heves mozgások és erőködésekkel párosult játékot; míg emez inkább a könnyűk és tetszetesebbekben gyönyörködik; amaz épít és ront, terem és rombol; míg emez rendez, szépít és föntart; amaz kedveli az izmok erejének gyakorlását s bátorsága fitogtatását, — csak magánosan, sötétben nem; emez a csendes, családi életet utánzó-játékokat szereti. És ekkép álmódzik mindkét fél jövője rendeltetéséről; és mi-kép a nemi különség a képzésben hamarabb nyilatkozik a test összes jellemében mint a tenyészszerveket illetőleg; ak-ként határozza magát életben is először a lélektevékenységének általános iránya, hogy sokkal később nyilatkozzék a természetre nézve.

Hatásosb lélek-fejlődés. A megéréssel kezdődik a tágasabb előkészítés is a jövő hivatásra, s ezzel beáll az életbe a komolyság is. Tudniilik az erő, mely csupa életgyönyörből fejlődött, ekkor határozott irányt nyer bizonyos czélok felé, s ismeretek és készségek megnyerésére megfeszítettetik, míg a játék már csak pihenésre szolgál. A tanulás önműködés általi felfogás s a működő ösztön részint hajlam általi foglalkozása s kívánság szerénti tökélyesbülése, részint utánzási ösztön által a megállapodottakkali egyenlőkké levésre rendeltetett: van tehát még némi vonzalma a játékhoz s kezdetben mint olyant űzi is. Gyakorlás által jó az erő a tanulásra, érdek a tárgyakra, öröm a megfeszítésre s belátás a végeztélbe. Beszédről jó majdan az olvasás és írásra, mint a beszéd jegyeinek fölvétele és azokbani képzésére kiterjedt szellemi közlekedés tekintetéből. Ekkor az emle legmagasb fokát éri el; a könyv nélküli tanulás valamint a gépies működések megtanulása is könnyűvé leszen, s mindkét irányban az egész életre bizonyos kincs gyűjtetik. Az értelem mindig jobban tágul, s már a megkülönböztetés és kutatás felé is fordul. Az érzések összhangzanak élénkségekben a képzetekkel; vidámság, gyorsaság és állhatatosság a felcsirázó komolyságot ellensúlyozzák s gondatlanság és könnyelműség mellé állanak a kívánságok, tények és álmok.

Nemi különbség. Említők, miszerint a későbbi gyermekkorban az egyediség határozottabb vonásokat nyer, t. i. midőn már a jövő hivatásra történik a tágabb előkészítés, azonnal kifejlődik a nemi különbség is, még pedig egyetemes testalakban, még inkább pedig szellemi életben. Főnebb mondók, miszerint a leány testileg is szellemileg is előbb fejlődik. Míg a fiú hevesebb mozgásokat kedvel, addig a leány finomabb mozgásokra alkalmas. A leány könnyebben vezethető, gyorsabban áttekint mindent és helyesebben ítél értelmi ösztöne által, mi közvetlen az életre vonatkozik. A fiú ellenben több sajátosságot tanúsít s maga akar többet teremteni; ellene törekszik annak, a mi neki nem tetszik, öntevőleg többet akar kitalálni. Kívánságai hevesek, türelmetlenebb, csak az erőt veszi figyelembe, veszedelmet és küzdést szeret, s nemesb iránynál hősiesség és

nagylelkűség csiráját mutatja, élénk becsületos érzés honol keblében, dicséret és gyaláznál elpirul, s mélyen sértve érzi magát, ha hiszi, hogy gyermekileg bánnak vele; a leány ellenben fáradhatlan, kitartó és türelmes, több fogékony-ságot tanusít a gyöngédség és szelídségre és sokkal szerényebb. A fiú felnőttek irányában, kiknek túlnyomósága reá nézve terhes, félénkebb, vele egyenlők közt merész, s oly barátokat választ, kiket tisztelhet a nélkül hogy magát lealacsonyítva látná, vagy a kik vele egyeznek, s magukat hozzácsatolják; míg a leány kevésbé tesz választást, és könnyebben köt barátságot. Mindkét nem saját körét kezdi művelni; úgy van, a fölértő nemiség egyoldalulag is szigorúan lép elő; a fiú előtt a női gyöngédség mint gyöngeség tűnik fel, leánynak pedig a fiú ereje faragatlanságképp annyira, hogy egyik a másikat kerüli. De mindkettő megőrzi az anyának teljes bizalmát, míg az apa irányában tartózkodóbbak.

A lélek emelkedése. A nemzőerő kifejlődésének határ-idejét mellőzve, még a lélek további fejlődését nyomozzuk mint olyant, melyről az előbbire is némi következtést vonhatunk. A nemzőerő fejlődésével fokozatos arányban halad a lélek is. A képzelem túlsulyra emelkedik az emle fölé az érzékfölöttihez, eszményt terem és fölkelti az érzést a szép művészet iránt. A lélekerő magasztosb feszültségo mellett az érzések is mélyebbek és belsőbbek lesznek, a kedély lelkesült barátságra, különösen eszmény iránti lelkesedésre képesíttetik, ábrándozásra lesz hajlandó, valamint a leghevesebb szenvedélyeket megközelítheti. Míg a leánynál a fejlődés egyenesb úton halad annyira, hogy az önségnek maradéka a gyermekkorból az erkölcsi vallásos érzés növekedő uralma által kiszoríttatik, az ifjúnál inkább küzdés áll be a két irány közt, és választhat, vajjon ifjú erejét érzéki élvezésnek, észtehetségét polgári haszonüzletnek s életét a látszatnak áldozza-e, vagy nemesebb célt akar-e kiküzdeni, egy eszményt üldözöbe venni, vagy mindenütt magának öntiszteltet biztosítani.

A fiatalság saját keeseivel ékesíti magát czélja felé közeledvén. A munkateljes élet nála még szabadon foly a nélkül, hogy hivatásában lebilincselve lenne, s az örömei érzéki és szellemi forrásaiból merít, melyek neki mindenütt ki-

nálkoznak. A vidám érzés inkább az önbizalmon nyugszik, mint meggondolatlanságon; a magasztos fogékony-ság és mozgékony-ság erővel párosul s élénk munkásságon keresztül komolyság tartja lángoló szövétnekét.

Nevelés mint szülői kötelesség. A nemzésnek koronája a nevelés. Mindkettő ösztönül lép fel a szüléknél ép úgy mint az állatoknál, hogy szülöttjeiket ne csak védjék és táplálják, hanem vezessék, oktassák és gyakorolják is. Az ember a vele született ösztönt öntudatra bírja és azt észparancsul ismeri el. Minélfogva a szülők hivatva érzik magukat a folyton képezendő emberiség ápolására; köteleztetnek is a tőlök nemzett kisded polgárokat, míg teljes önállóságra juthatnak, kormányozni, azokat a kor álláspontjára vezetni, s bennük a tehetséget a további haladásra kiképezni; mivel jöllehet a minták, gyengébb korban a későbbi kor jellegéhez, a nevelés által sokféleképp idomíttatnak; mindazáltal minden gyermekben már születésénél fogva nagyobb mérvben megvan a jövőndő lélek alakjainak és hatásának typusa. (Grundsätze der Erziehung und des Unterrichtes. Von Dr. Aloys Buchner etc. Sulzbach 1838.) Miként minden természetszerű hatás önmagát jutalmazza; ép úgy idéz elő a nevelés is saját élvezeteket a bizalomban a gyermeki romlatlansággal, tisztaságot és természetességet a fejlődés szakadatlan haladása és kimeríthetetlen lehetőségének észrevételében, azon érdekekben, mely minden egyes gyermek sajátjágért kezesedik, valamint annak ragaszkodása és hálájáért is. Míg e mellett azonban a magasztos komolyság és a munka fontosságának gondolatai lelket fölemeli, egyszersmind a visszahatás talál helyet: a növendék megfigyelésénél a nevelő előtt világosabb leszen az emberi természet annyira, hogy ő mélyebben pillant saját belsőjébe, s ugyanannak czélszerű vezetése fölötti gondolkodás által hatalmasabb leszen szabad önelhatározása; képes leendő a gyermek fejlődését természetszerűleg előmozdítani, az emberiség fogalmával összhangzólag vezetni, azt hajlama és önállói létezése jogának elismerésével meghatározni; meghatározni közvetlenül az alsóbb rendű létezőket, hogy a magasabbak önmaguktól fejlődhessenek ki, hogy a munkásság és igyekezet iránti érdek úgy ébredjen föl benne, mint az

élénk érzés a jogosság és jó—, igaz és szép iránt; míg a nevelékenység a fogékonyságon és hajlamon, utánzási ösztönön és függésen, bizalmon és szereteten nyugszik. A szülék része a nevelésben ugyanazon mértékben apad, a mennyiben az ifjúi erők megérnek arra, hogy a világ behatása alatt önmagukat kiképezzék; de a szeretet, melyet a szülők magzataik iránt tanusítanak, melegebb mint az, melyben azok ezekéből részesülnek; mert haszonlesés nélküli, korlátlan, jövőre irányzott és az emberiség föntartására fordított.